Élise Rezsöhazy, Dimitri Roden, Stanislas Horvat en Dirk Luyten, ***De laatste 242. De terechtstelling van collaborateurs na de Tweede Wereldoorlog*** (Tielt: Lannoo, 2023, 344 pp., ISBN 9789401485180).

In de zomer van 2025 beroerde een kapotte lift het nationale nieuws in België. Een technisch defect aan de lift in het Depot Cuvelier van het Rijksarchief in Brussel zorgde voor een 'klinische dood' van het archief. Het gevolg was dat nagenoeg al het wetenschappelijk onderzoek naar de collaboratie en repressie in België tijdens de Tweede Wereldoorlog – het depot bewaart immers de strafdossiers die na de bevrijding van België in september 1944 werden opgesteld – tot een volledige stilstand kwam.

De nieuwswaardigheid van de defecte lift is een indicatie dat het onderzoek naar de nasleep van de Tweede Wereldoorlog zowel in de samenleving als in de historiografie (nog steeds) veel aandacht geniet. Sinds de publicatie van het standaardwerk *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België, 1942-1952* van de sociaalwetenschappers Luc Huyse en Steven Dhondt in 1991 heeft het onderzoek naar de collaboratie en de repressie in België een grote vooruitgang geboekt. Centraal daarbij is de opvatting, zoals in 2020 verwoord in de heruitgave van het boek, dat het onderzoek de voorkeur moet geven aan een systemische benadering, omdat het anders riskeert te 'verarmen' door zich louter te focussen op 'unieke ervaringen'.

Het werk *De laatste 242. De terechtstelling van collaborateurs na de Tweede Wereldoorlog*, gepubliceerd in 2023, past volledig binnen deze historiografische lijn. Het is de synthese van het federaal wetenschappelijk onderzoeksproject 'Postwarex' waarbij alle vier auteurs betrokken waren. Het project (en bij uitbreiding het boek) vertrekt daarbij expliciet vanuit een systemische analyse om het naoorlogse verleden te bestuderen. Het richt zich in het bijzonder op een specifieke groep in de studie van de repressie: de 242 personen die na de oorlog in België zijn geëxecuteerd. De doodstraf was na 1863 niet meer uitgevoerd in vredestijd. De executies vormden daardoor, aldus de auteurs, een 'breuk met de traditie' aangezien ze zowel op 'grote schaal en in korte tijd' werden voltrokken (297). Het gevolg was dat de executies een uitvergrote rol speelden in de traditionele historiografie, waarbij de nadruk voornamelijk lag op enkele 'emblematische dossiers' die bijdroegen aan een zekere 'mythevorming rond de doodstraf als strafmaat voor collaborateurs' (8).

Het boek biedt een antwoord op deze mythevorming door een doorgedreven analyse te maken van zowel de geëxecuteerden als de rol van de verschillende instituten en actoren die betrokken waren bij het hele proces. Het spitst zich daarbij specifiek toe op de rol van het militair gerecht. Dit instituut, aldus de auteurs, is tot voor kort onderbelicht gebleven in het

Published by Royal Netherlands Historical Society | KNHG
Creative Commons Attribution 4.0 International License
DOI: 10.51769/bmgn-lchr.29412 | www.bmgn-lchr.nl | e-ISSN 2211-2898 | print ISSN 0165-0505

bestaande onderzoek, maar sinds de recente overdracht van het gerechtelijke archief naar het Rijksarchief (mits werkende lift) is het nu mogelijk geworden om eindelijk een 'duidelijk zicht [te] hebben op de volledige inhoud ervan' (11). Het diverse archief van het militair gerecht krijgt zo de centrale plaats in de analyse, en wordt verder aangevuld met 'klassiekere' bronnen (waaronder straf- en genadedossiers van veroordeelden) die standaard worden geraadpleegd in de studie van de naoorlogse veroordeling van collaborateurs.

Door het militair gerecht als centrale actor te nemen, deelt het boek de structuur op in drie grote delen waarin de rol van het gerecht in de omgang met de terdoodveroordeelden wordt bestudeerd. Het eerste deel, hoofdstukken 1 en 2, staat stil bij het proces van de terechtgestelden zelf. Het licht niet alleen de verschillende juridische stappen toe die een beschuldigde kon ondernemen, maar maakt ook een 'robotfoto van de gefusilleerden' (31) die een intrigerend inzicht biedt in zowel het sociale profiel van de groep terdoodveroordeelden die uiteindelijk gefusilleerd zou worden als de verschillen tussen Vlaanderen en Wallonië. Het cijfermateriaal weerlegt zo onder meer de traditionele claim dat de doodstraf vooral in Vlaanderen werd uitgesproken – 132 veroordeelden kozen voor het Frans als proceduretaal tegenover 110 voor het Nederlands – en illustreert hoe het Belgische gerecht niet lichtzinnig omsprong met een terdoodveroordeling. Integendeel, de auteurs tonen overtuigend aan hoe het gerecht ondanks de uniciteit van elk proces toch bepaalde algemene principes hanteerde om het argument te maken waarom een persoon de doodstraf verdiende.

Dat argument botste echter geregeld op weerstand. Het tweede deel van het boek, hoofdstuk 3, legt de spanningen bloot tussen enerzijds het militair gerecht en anderzijds de minister(s) van Justitie. Na het proces kreeg de terdoodveroordeelde immers de mogelijkheid om een genadeverzoek in te dienen bij het Belgische koningshuis, een kans die 90 procent van de terdoodveroordeelden nog aangreep. Aangezien dit een extra-juridische maatregel was, lag de beslissing niet meer bij het gerecht, maar bij de opeenvolgende ministers van Justitie. Hierdoor ontstond er een grote spanning tussen de minister enerzijds en de magistraat die aan het hoofd stond van de advocaten die de positie van de Belgische staat vertegenwoordigden (de 'auditeur-generaal') anderzijds, aangezien de ministers, aldus de auteurs, 'geregeld de beslissingen van de rechters in vraag [stelden]' (219). Het boek bouwt hiermee verder op onderzoek van onder meer de Gentse historicus Koen Aerts, die de spanningen tussen de ministers en het gerecht al had aangekaart. Door nieuw licht te werpen op het standpunt van de auditeur-generaal – voornamelijk gefrustreerd door zijn gebrek aan input bij de genadeverlening – en anderzijds ook oog te hebben voor de publieke en parlementaire druk die de ministers voelden, biedt het werk een genuanceerde verfijning op de inzichten van Aerts. Het leidt tot een sterke analyse van de processen, waarbij het duidelijk is, aldus de auteurs, dat de repressie en genadeverlening 'politieke kwesties [waren] die elk van de drie

machten aanbelangden' (198), wat dus geregeld tot spanningen tussen het gerecht, de minister en het parlement kon leiden.

Het gerecht wilde echter vermijden dat die spanning de legitimiteit van de rechterlijke macht in vraag kon stellen. Dit is een van de hoofdlijnen van het derde en laatste deel van het boek. De auteurs illustreren hoe de executies dienden om het 'prestige, de geloofwaardigheid en de legitimiteit van de instelling' (255) te ondersteunen, maar hebben ook oog voor de materiële problemen die het gerecht ondervond bij het uitvoeren van de straffen. Deze materiële benadering biedt een creatieve en vernieuwende toevoeging op de bestaande literatuur. Ze maakt duidelijk hoe de uitvoering van de doodstraf bij het begin van de naoorlogse periode nog geen vastgelegde procedure was, en 'proefondervindelijk aangepakt' (235) moest worden.

Die creatieve materiële benadering onderstreept hoe dit boek verder bouwt op bestaande analyses die de historiografie rond de collaboratie en repressie in België de laatste drie decennia hebben vormgegeven. Het werk biedt op die manier een mooie verfijning van bestaande observaties, en het uitvoerige cijfermateriaal en gegevens – waaronder 'hun activiteiten tijdens de bezetting, hun berechting [en] de genadeprocedure' (11) – die zijn verzameld in een databank tijdens het 'Postwarex'-project maakt het mogelijk om verder systemisch onderzoek uit te voeren naar zowel de geëxecuteerden als de rol van het militaire gerecht. Wel is het jammer dat het 'na-leven' van de geëxecuteerden, en hoe de herinnering aan bepaalde figuren in de jaren na de executies symbolisch in leven werd gehouden, weinig aandacht krijgt in het werk. Dit doet echter geen afbreuk aan de vernieuwde analyses die het biedt aan de bestaande literatuur, en het onderzoek naar de geëxecuteerden in het bijzonder.

Kas Swerts, KU Leuven, ADVN/archief voor nationale bewegingen